

РОЗКОПКИ ПОЛЯ ЗБОРІВСЬКОЇ БИТВИ

Зборівська битва 1649 р. має надзвичайно важливе значення для історії України, однак, тільки І. Крип'якевич розглядав окремо Зборівську битву та Зборівський договір [Крип'якевич, с. 26]. З'ясування повної картини цієї важливої події неможливе без археологічних досліджень поля битви, які розпочалися лише на початку ХХІ ст.

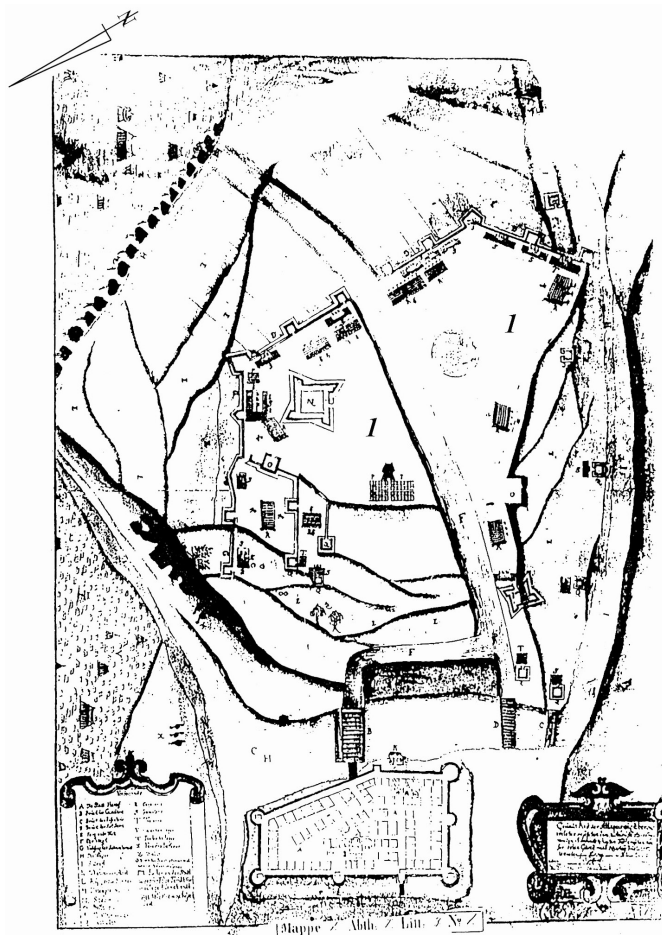

Рис. 1. План польського табору, складений учасником Зборівської битви. 1 – польський табір

Fig. 1. Plan of the Polish camp in Zborow, made by one of participants of Zboriv battle. 1 – Polish camp

зафіксовано сліди оборонного рову польського табору. Його ширина у верхній частині – близько 2,5 м, а глибина – близько 2 м¹. Згідно укладеної угоди між ДП “ОАСУ Подільська археологія” та ТОВ “Тернопільнафта ЛТД” на ділянці, відведений під будівництво АЗС, в м.

У 2002 та 2004 роках в околицях м. Зборова проводилися археологічні дослідження експедиціями Тернопільської обласної комунальної інспекції (2002) [Строць, 2003] та дочірнього підприємства “Подільська археологія” державного підприємства “Науково-дослідний центр “Охоронна археологічна служба України” Інституту археології НАН України [Строць, 2005] за активною участю Адріана Мандзія*.

Під час досліджень 2002 р., зокрема, було зроблено спробу прив'язати до місцевості схему розташування польського табору (рис. 1), складену учасником битви – офіцером німецької найманої піхоти – К. Гоувальдом**. За їх результатами встановлено, що польський табір у 1649 р. знаходився на території сучасної східної частини Зборова (вул. Куклинці, Тернопільська, Загребелля). З кінця ХVІІІ ст. і до початку ХХ ст. тут були розміщені австрійські казарми, а під час першої світової війни проходила лінія фронту. В радянські часи було збудовано тваринницьку ферму та автозаправку. Проте, незважаючи на таку потужну діяльність людини, місцями ще зберігся культурний шар ХVІІ ст. Це стало зрозуміло вже на початку будівництва АЗС ЗАТ “Авіас плюс”, коли на стінках котловану, викопаного підрезервуарний парк, було

* Асистент-професора Морехедського державного університету США (штат Кентукі)

** Карта була надана А. Мандзієм

¹ Зафіксовано завідуючим відділом археології Тернопільської обласної комунальної інспекції охорони пам'яток історії та культури М. Бігусом 26.05.2005 р.

Зборові влітку 2005 року автором проведено перші археологічні розкопки на полі Зборівської битви².

Розкоп І (16×6 м) закладено на схід від резервуарного парку, на місці де за нашим припущенням, мав би проходити оборонний рів бастіону польського військового табору (рис. 2). Довгими сторонами витягнутий по лінії північний схід-південний захід³.

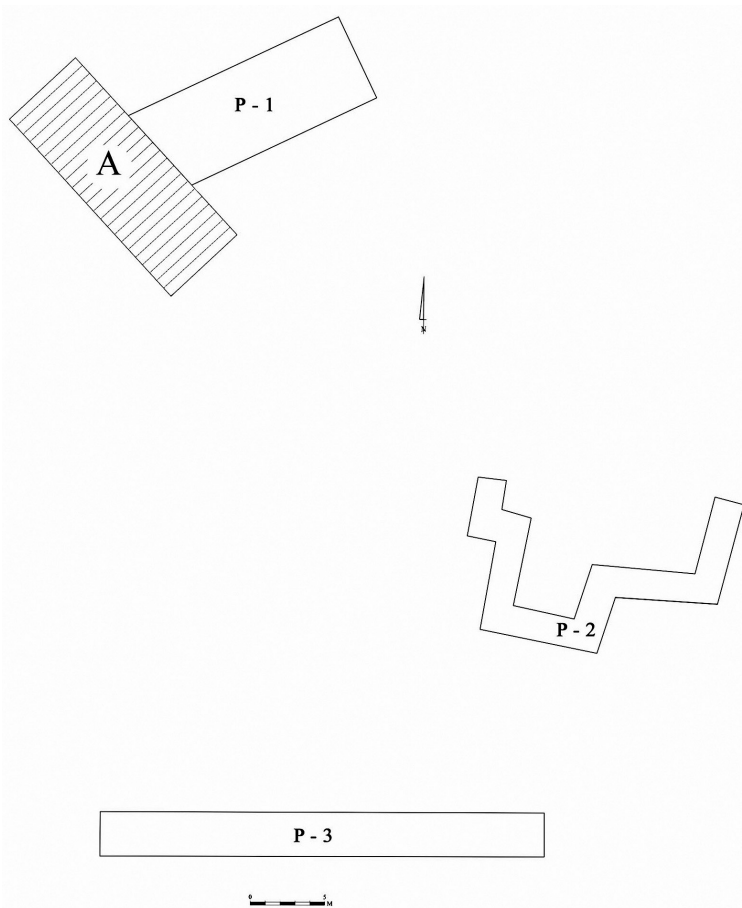

Рис. 2. Загальний план розкопів. А – резервуарний парк АЗС

Fig. 2. General plan of excavated area. A – reservoir park of filling station

Розкоп розбито на квадрати 2×2 м і позначено цифрами (від 1 до 8) по лінії схід-захід, та буквами А, Б, В – із півночі на південь.

Оборонний рів простежено на стінці квадратів А2, А3, А4. Його виявлено на глибині понад 0,50 м, у шарі чорнозему. Очевидно, ця глибина може бути рівнем денної поверхні середини XVII ст., а точніше – 1649 року.

Далі рів перетинає шар суглинків і на 25 см опускається в материк. Глибина рову близько 1,50–1,70 м від сучасної поверхні і 0,90–1,0 м від рівня фіксації. У верхній частині його ширина становить 4,60 м, а у нижній – 2,60 м. Заповнення рову світліше у придонній частині і темніше – у верхній. Практично від ґрунту, що знаходиться по

² В ході польових досліджень для консультацій запрошувалися: завідувач кафедри реконструкції та реставрації архітектурних комплексів Національного університету Львівська політехніка, доктор архітектури, професор М. Бевз, асистент-професор Морехедського державного університету (США, штат Кентуккі) А. Мандзій.

³ У зв'язку з тим, що кут відхилення останніх від лінії схід-захід невеликий тільки 15° на північ, під час опису, для зручності, відхилення враховувати не будемо, а використовуватимемо терміни північна, південна, східна, західна.

обидві сторони від рову, заповнення відрізняється тільки слабшою щільністю і тим, що воно перемішане.

Ширину оборонного рову, по західній стінці розкопу, у верхній частині визначити можна тільки приблизно. Вона коливається в межах 3,80–4,0 м, а глибина сягає 1,70–1,80 м.

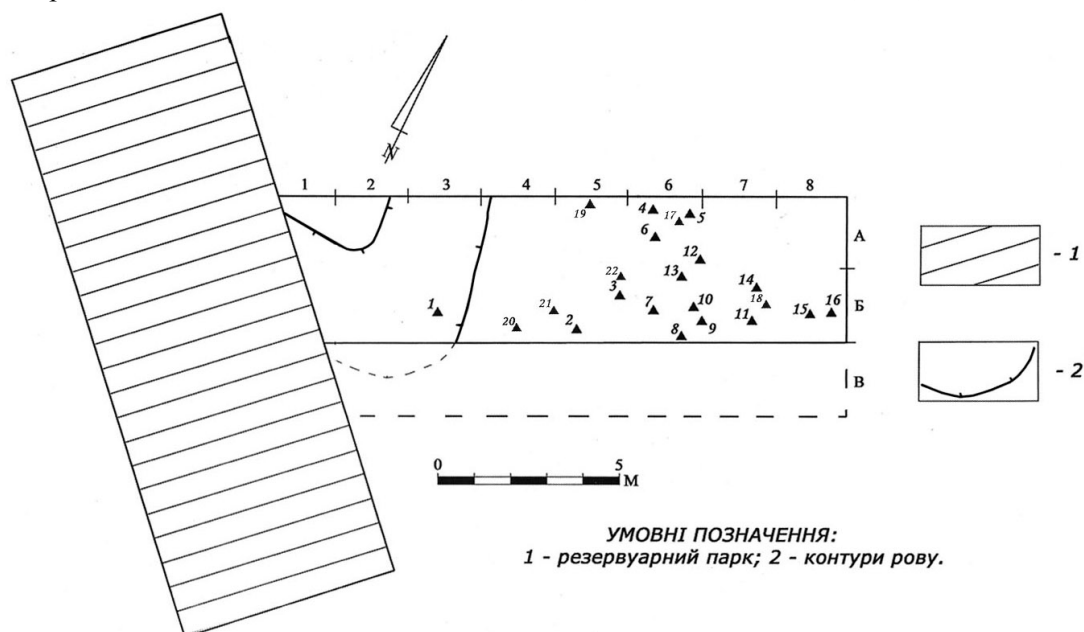

Рис. 3. План розміщення знахідок в розкопі I. 1–16 – глибина 0,40 м, 17–22 – глибина 0,60–0,70 м

Fig. 3. Plan of location of finds in excavated area I. 1–16 – depth 0,40 meters, 17–22 – depth 0,60–0,70 meters

У квадратах А6, А7, А8, на схід від рову, зафіксовано, дугоподібну смугу світло-сірого кольору (рис. 4, 8).

Знахідки, виявлені в розкопі (рис. 7, 1–5, 7–8, 10–13), концентрувалися на глибині 0,40–0,70 м, у східній частині розкопу, перед зовнішнім краєм рову бастиону (рис. 3). Фактично це над дугоподібною смугою світло-сірого ґрунту і безпосередньо на ній.

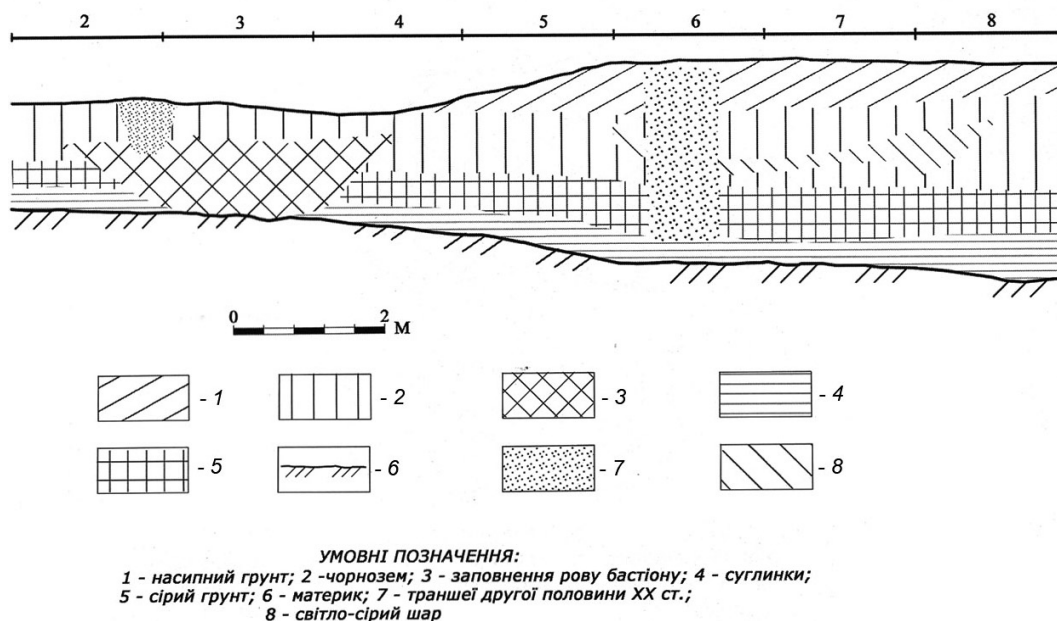

Рис. 4. Стратиграфія північно-східної стінки розкопу I

Fig. 4. Stratigraphy of north-eastern wall of excavation I

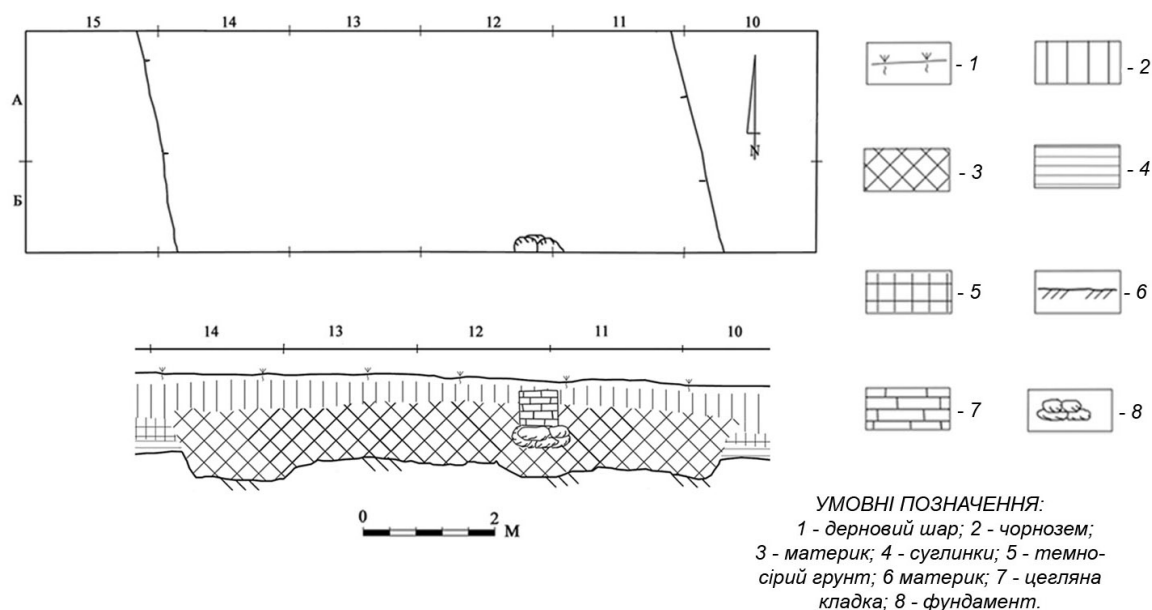

Рис. 5. Розкоп III. План і стратиграфія рову табору

Fig. 5. Excavated area III. Plan and stratigraphy of camp's ditch

Останнє дає можливість висловити припущення, що світло-сіра смуга може бути фрагментарними слідами дороги, нанесеної поруч із бастіоном на карті 1649 року (рис. 1). Тим більше, що це майже співпадає із рівнем, на якому зафіксовано верхню частину рову.

Контури давнього рову значно краще простежувалися на стінках, ніж на дні розкопу. Більше того, межі по-різному “читалися” у різну пору дня. Краї заповнення не дуже чіткі, оскільки воно ледь темніше і не таке щільне як неперевідкладений ґрунт. Дно рову нерівне.

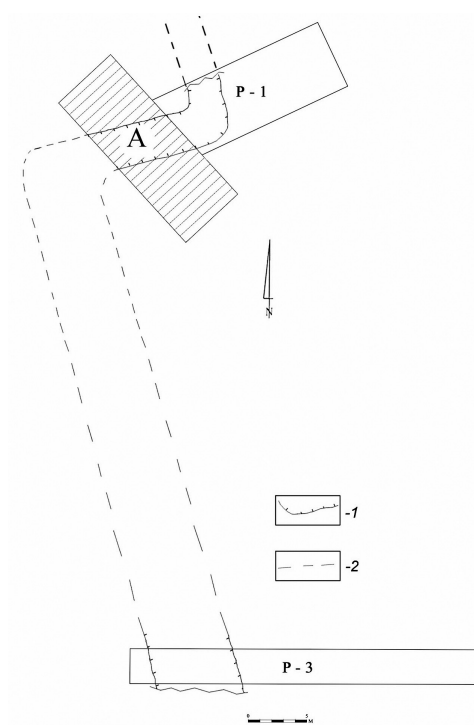

Рис. 6. Реконструкція фрагменту фортифікації табору. 1 – межі рову; 2 – реконструйована частина рову

Fig. 6. Reconstruction of fragment of camp's fortifications. 1 – contour of the ditch; 2 – reconstructed part of the ditch

Отже, враховуючи викладене, можна стверджувати, що ми натрапили на південно-східний кут бастиону польського табору 1649 року. Його рів зі східної сторони (фронту) на рівні, де вдалося простежити його межі в горизонтальній площині, мав ширину 2,80 м, з південної (флангу) – 3,20 м. У верхній частині, тобто на рівні давньої поверхні, його ширина становила, відповідно, 4,60 і 3,80 м. Причому, зовнішня (південна) сторона рову була майже вертикальна, а внутрішня – більш полого. З фронту і внутрішня і зовнішня сторони були пологими. Враховуючи те, що заповнення рову слабо відрізняється від неперевідкладених шарів ґрунту, можемо припустити, що після битви, під час засипання ровів, було зроблено рекультивацію. Тим більше, що, як видно з карти-схеми 1649 року, на цьому місці були поля, а тому, відновлення родючості ґрунту було вкрай необхідним.

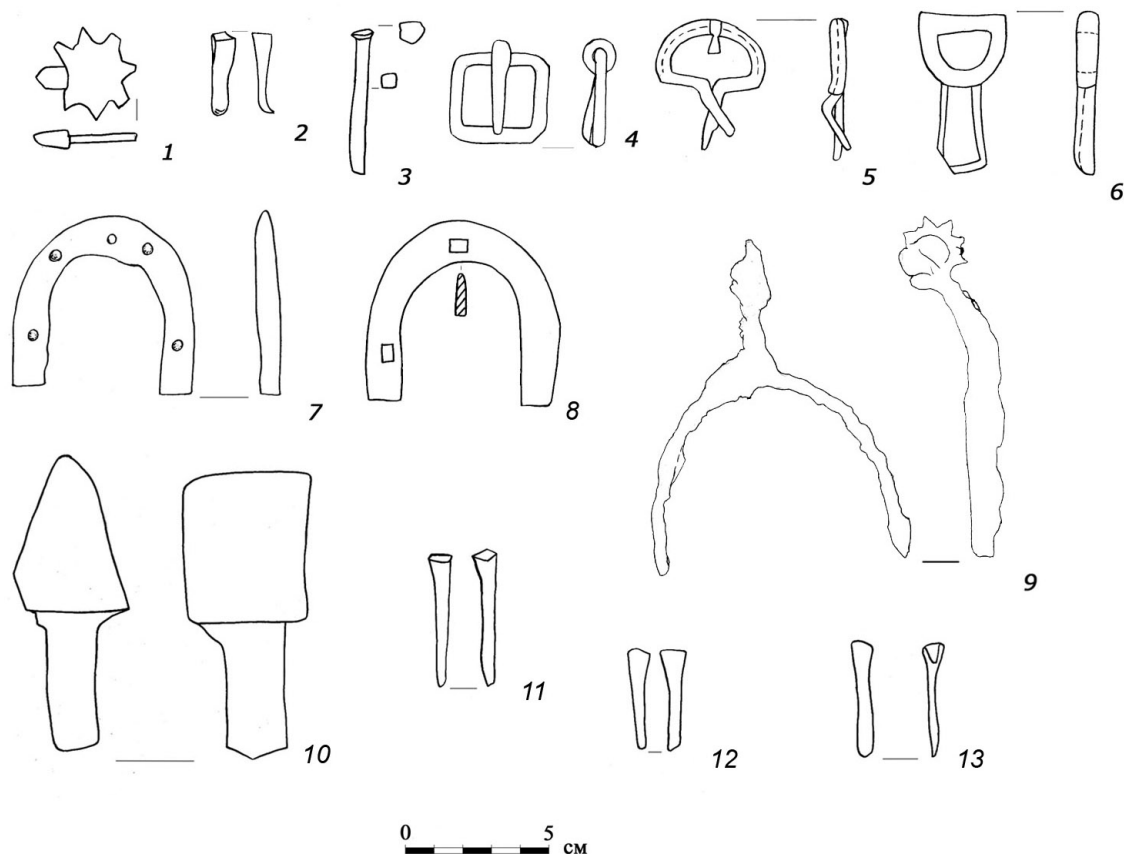

Рис. 7. Знахідки із розкопу I (1–5, 7–8, 10–13) та розкопу II (6, 9). 1 – фрагмент остроги; 2, 11–13 – вухналі; 3 – цвях; 4–5 – пряжки; 6 – фрагмент портупеї (?); 7–8 – підкови; 9 – острога; 10 – зубило
Fig. 7. Materials from excavated area I (1–5, 7–8, 10–13) and excavated area II (6, 9). 1 – fragment of fish-fork; 2, 11–13 – wedges; 3 – nail; 4–5 – buckles; 6 – fragment of weapon-belt (?); 7–8 – horseshoes; 9 – fish-fork; 10 – chisel

У розкопі II неперевідкладеного культурного шару і об'єктів 1649 року не виявлено. У зв'язку з тим, що в першому розкопі зафіксовано кут бастиону, а також визначено напрям його флангових та фронтальних укріплень, з'явилася можливість виявити і оборонний рів табору, напрям якого мав би співпадати, із напрямком фронтального рову бастиону. Для того і було закладено розкоп III, за 39,0 м на південь від розкопу I (рис. 2).

Його ширина 3,0 м, а довжина – 30,0 м, зорієнтований довгими стінками по лінії схід-захід. Розкоп розбито на квадрати та позначено буквами А і Б з півночі на південь і цифрами від 1 до 15 зі сходу на захід.

У західній частині розкопу, на глибині 0,60–0,80 м виявлено сліди оборонного рову табору. Його дно нерівне, опущене в материк на різну глибину – від 0,65–0,70 м – до 1,40 м від сучасної поверхні, стінки розхилені доверху, краї паралельні один до одного, витягнуті по

лінії південь-північ, із невеликим відхиленням (15°) на захід. Ширина рову у верхній частині 8,80 м. Характер заповнення також вказує на те, що під час його засипання було проведено рекультивуцію.

Висновки та спроби реконструкції. Таким чином, в результаті проведених розкопок вдалося виявити кут бастіону польського табору та лінію оборонного рову. Це дало можливість:

1. Додавши інформацію досліджень 2002 і 2004 років [Строць, 2003; 2005] чітко прив'язати польський табір до місцевості, що, в свою чергу, дасть можливість визначити межі і охоронну зону пам'ятки.
2. Провести графічну реконструкцію частини укріплень (рис. 6). Ширина флангових укріплень бастіону становила близько 10 м. А зовнішній кут 90° вказує на те, що бастіон був чотирикутним. Причому, це підтверджується і картою 1649 року.
3. За твердженням завідувача кафедрою реставрації та реконструкції архітектури Національного університету "Львівська політехніка" доктора архітектури, професора Миколи Валентиновича Бевза – це староголландська система фортифікації. Вона відзначалася, поряд з іншим, низькими валами, широкими ровами⁴, потужними, переважно п'ятикутними, бастіонами по кутах та прямокутними – по лінії оборони, підсиленням бастіонних укріплень додатковими спорудами [Яковлев, 1995, с. 40–45]. (На карті, складеній учасником битви, командиром німецької найманої піхоти Христофором Гоувальдтом, додаткові укріплення позначені у північній та північно-західній частинах табору).
4. Враховуючи те, що глибина ровів була невеликою, а також те, що біля бастіону він був ще не широким, можна стверджувати, що фортифікації не були довершені навіть до закінчення битви.
5. Після битви, під час засипання ровів, було проведено рекультивуцію. А це, в свою чергу, підтверджує інформацію із карти 1649 р., що польський табір був збудований на полях.

ЛІТЕРАТУРА

Крип'якевич І. П.

- 1985 Коротка історія Зборова до початку XIX віку // Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. Зборівщина: історико-мемуарний і літературний збірник. Наукове товариство ім. Т.Шевченка. – Торонто–Нью-Йорк–Париж–Сідней. – Т. XXXVIII. – С. 17–32.

Строць Б. С.

- 2003 Звіт про археологічні розвідки в околицях м. Зборова (Тернопільська обл.) у 2002 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України (рукопис). – Тернопіль.
- 2005 Звіт про пам'яткоохоронні дослідження на Тернопільщині у 2004 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України. (рукопис) – Тернопіль.

Яковлев В. В.

- 1995 История крепостей. Эволюция долговременной фортификации. – С.-П. – 312 с.

Bohdan STROTSSEN'

THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION OF THE PLACE OF BATTLE OF ZBORIV

The first archaeological excavation was made on place of Battle of Zboriv in 2005. The specialists have investigated angle of bastion and fragment of moat of Polish camp. It has given possibility to affix disposition of camp to terrain.

⁴ В умовах Голландії, де рівень ґрунтових вод є високим, рови ще й до того були заповнені водою, що забезпечувало додаткову перешкоду для атакуючих військ.